

Lakewood Daf Yomi

PRESENTED BY SRULY BORNSTEIN

לע"נ

ברוך דוב ז"ל בן יבלחט"א משה חיים ווידרא נ"י
הרב שמעון דוד בן ר' יעקב יוסף איידער זצ"ל

מראה מקומות רשפי אש

לע"נ מרים שיינדל צה יבלחט"א אפרים שמעון סינאוויץ

LAKEWOODDAFYOMI.COM

בבא בתרא דף קעג

בראשית לב וישלח

צג

ח אַחִיךָ אֶל-עֵשׂוֹ וְגַם הַלֶּךְ לְקִרְאָתְךָ וְאַרְבַּע-מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ: וַיֵּרָא יַעֲקֹב
מְאֹד וַיִּצְרַ לּוֹ וַיַּחֲץ אֶת-הָעַם אֲשֶׁר-אִתּוֹ וְאֶת-הַצֹּאֵן וְאֶת-הַבְּקָר וְהַגְּמָלִים
ט לְשֵׁנֵי מַחֲנוֹת: וַיֹּאמֶר אִם-יָבֹא עֵשׂוֹ אֶל-הַמַּחֲנֶה הָאֶחָד וְהִכּוּהוּ וְהָיָה הַמַּחֲנֶה

אַחִיךָ לָנֶת עִשׂוֹ. וְאֵף אֶתִּי
לְקַדְמוֹתָךְ. וְאַרְבַּע מֵאָה
גּוֹבְרָא עִמִּיהָ: ח. וְדָחִיל
יַעֲקֹב. לְחִדָּא וְעַקְתָּ לִּיהָ.
וּפְלִיג יָת עַמָּא דְעִמִּיהָ.
וַיֵּת עֲנָא וַיֵּת תּוֹרֵי.
וְגַמְלֵינָא לְתַרְתִּין מִשְׁרָנִן: ט. וְאָמַר. אִם יֵיחִי עִשׂוֹ. לְמִשְׁרִיתָא חִדָּא וַיִּמְחִינָהּ. וַיְהִי מִשְׁרִיתָא

רשב"ם (ח) ויירא יעקב, כלכו, שאעפ"י שהראה לשלוחים כי לכבודו מתכוין, הוא לא האמין שמחשבת עשו לטובה אלא לרעה. ויצר, מגורת צרור את המדיינים (כמדובר כה יז) והוא [כמו] ותקל גבירתה (לעיל טז ד) מן קלל. ויחץ, מן אשר חצה משה (כמדובר לא מב).

(ט) לפלטה, שהיו רחוקים המחנות זה מזה ואם יראו פרענות (ח) ויירא יעקב מאד, בעבור שאמרו לו כי יצא עשו מעירו והוא בא לקראת יעקב, ועוד שלקח עמו אנשים רבים ארבע מאות, היה ירא לנפשו מאד כי אמר לא לקח כל אלה רק להלחם בו. והנראה בעיני בענין הזה כי עשו לא קבל השלוחים כהוגן ולא השגיח עליהם, ואולי לא היו לפניו כי לא נתן רשות שיבאו לפניו וידברו עמו כלל, כי היה הכתוב מספר ששאל להם מה שלום אחי ומה ענינו ועניני ביתו וכניו וקראו לו בשלומיו, ואמרו לו כי אני הולך לקראתך לראותו, והם היו מגידים כן ליעקב, והכתוב לא ספר שיאמרו השליחים דבר בשם עשו, אבל עכרתו שמורה בלבו ולעשות לו רעה היה הולך כחיל הזה. והנה השלוחים תקרו במחנה וידעו כי הוא הולך לקראת יעקב. וזה טעם וגם¹² כי אמרו באנו אל אחיך אל עשו ולא ענה אותנו דבר ולא שלח לך דבר שלום, וגם הולך לקראתך בזרוע וחיל, ולכך הוסיף לו פחד על פחדו ויירא יעקב מאד ויצר לו, וכך אמרו רבותינו¹³ כי השלוחים הכירו בו שנאה, אמרו באנו אל אחיך אל עשו, אתה נוהג בו כאח והוא נוהג עמך כעשו. אבל בסוף כאשר ראה הכבוד הגדול שעשה לו יעקב ואשר הפיל עצמו לפניו שהשתחוה ארצה שבע פעמים מרחוק עד גשתו אליו, נכמרו רחמיו, וחשב כי הוא מודה בכבודו וגדולתו עליו כאשר פירשתי¹⁴, והתנחם בזה כי הלכות לה' המה, לכל אשר יחפוץ יטה אותם.

(ח) ויצר לו, זה הרבר מהכנין הכבוד כמו והצר לך (דבר' כח נב). רבב"ע וַיַּחֲץ, נפתח היו"ד בעבור אות הגרון הבא אחריו, כמו וַיַּעַל מִשָּׁה (שמות יט כ).

(ט-י) מחנה, זכר ונקבה⁸ כבית⁹ ומקום¹⁰, והיה המחנה הנשאר לפלטה, אולי יהי¹¹ שיכרתו, או תשוך חמת אחיו כהכותו המחנה האחת, או יבא להם רוח והצלה מה', וכמוהו אם תחזק

8 מחנה בא בזכר ובנקבה, לפיכך האחת — נקבה, הכהו — זכר. 9 נמצא גם בנקבה: כי שחה אל מות ביתה (משלי ב, יח). 10 ולא עוד תשורנו מקומו (איוב כ, ט). 11 וזו והיה מוכנו אולי, ולא ודאי

(ח) ויירא ויצר, כפל הענין כמלות שונות לרוב יראתו. רד"ק ובכראשית רבה⁶ זו היא יראה זו היא צרה, אלא וירא שלא יִהָרֵג, ויצר לו שלא יִהָרֵג. ויחץ, אמר⁷ ר' חייא הרכה⁸ למדתך תורה דרך ארץ. שלא יהא אדם [מניח⁹] את ממונו בזוית אחת¹⁰.

(ט) ויאמר, מכואר הוא. המחנה, זכר ונקבה¹¹.

6 עו ב. 7 ב"ר שם ג. ראה מהר"ו ת"י-אלבק עמ' 899. 8 בב"ר שם: ר' חייא רבה, למרתך וכו'. [9] ע"פ הנד'. ואולי צ"ל: נותן כמו בב"ר. 10 כנ"ל: כבית אחד. 11 כלומר, מחנה ימצא גם בלשון זכר וגם בלשון נקבה כמו בפסוק הזה. וכ"ה בספר השרשים (תנה). וראה רש"י כאן

(ו) למצוא חן בעיניך, כי אין ספק אצלי שתשמח² על היות לי ספורנו עושר וכבוד ואמצא חן בעיניך כשאבשרך בזה.

(ז) וגם הולך לקראתך, לא בלבד ראינו שלא היתה בעיני כל בשורה מיצאת כאשר הגרנו את עשרך, אבל גם הולך לקראתך עם ד' מאות איש ואין זה אלא להלחם. כענין "ויצא אדם לקראתו בעם כבוד" (במד' כ כ).

(ט) והיה המחנה הנשאר לפלטה, כי כעוד שיעט אל השלל הראשון ימלט השני ככלי מלחמה או שיכרח.

2 רד"ק (יהשיה רמב"ן) ר"א

רשב"ם (ח) ויירא יעקב, כלכו, שאעפ"י שהראה לשלוחים כי לכבודו מתכוין, הוא לא האמין שמחשבת עשו לטובה אלא לרעה. ויצר, מגורת צרור את המדיינים (כמדובר כה יז) והוא [כמו] ותקל גבירתה (לעיל טז ד) מן קלל. ויחץ, מן אשר חצה משה (כמדובר לא מב).

רמב"ן (ח) ויירא יעקב מאד, בעבור שאמרו לו כי יצא עשו מעירו והוא בא לקראת יעקב, ועוד שלקח עמו אנשים רבים ארבע מאות, היה ירא לנפשו מאד כי אמר לא לקח כל אלה רק להלחם בו. והנראה בעיני בענין הזה כי עשו לא קבל השלוחים כהוגן ולא השגיח עליהם, ואולי לא היו לפניו כי לא נתן רשות שיבאו לפניו וידברו עמו כלל, כי היה הכתוב מספר ששאל להם מה שלום אחי ומה ענינו ועניני ביתו וכניו וקראו לו בשלומיו, ואמרו לו כי אני הולך לקראתך לראותו, והם היו מגידים כן ליעקב, והכתוב לא ספר שיאמרו השליחים דבר בשם עשו, אבל עכרתו שמורה בלבו ולעשות לו רעה היה הולך כחיל הזה. והנה השלוחים תקרו במחנה וידעו כי הוא הולך לקראת יעקב. וזה טעם וגם¹² כי אמרו באנו אל אחיך אל עשו ולא ענה אותנו דבר ולא שלח לך דבר שלום, וגם הולך לקראתך בזרוע וחיל, ולכך הוסיף לו פחד על פחדו ויירא יעקב מאד ויצר לו, וכך אמרו רבותינו¹³ כי השלוחים הכירו בו שנאה, אמרו באנו אל אחיך אל עשו, אתה נוהג בו כאח והוא נוהג עמך כעשו. אבל בסוף כאשר ראה הכבוד הגדול שעשה לו יעקב ואשר הפיל עצמו לפניו שהשתחוה ארצה שבע פעמים מרחוק עד גשתו אליו, נכמרו רחמיו, וחשב כי הוא מודה בכבודו וגדולתו עליו כאשר פירשתי¹⁴, והתנחם בזה כי הלכות לה' המה, לכל אשר יחפוץ יטה אותם.

(ט) והיה המחנה הנשאר לפלטה, על דרך הפשט אמר זה באולי, 12 "וגם" הולך לקראתך. 13 ב"ר עה ז. 14 לעיל פסוק ה.

חזקוני (ח) ויירא יעקב מאד, וא"ת מאחר שפגעו בו מלאכים שכאו ללוותו ולשומרו כמו שביארנו בפ' ויצא⁸, למה היה מתיירא מעשו, אלא יש מפרשים המלאכים שפגעו בו האחד היה מיכאל שר שלו, והאחד היה סמאל שרו של עשו, וכשכיל כך ויירא יעקב שכשם שמיכאל בא לעזור כך סמאל בא לעזור לעשו: ויירא יעקב. אעפ"י ששלח לו דברי פיוסין נתיירא שמא גרם החטא להמסר ביד אחיו לפי ששהא כבית לכן עשרים שנה ולא נתעסק בכיבוד אב ואם⁹, וחשב כי מחשבתו של עשו לא היתה רק לרעה. ר"א באנו אל אחיך אל עשו ולא השיבנו דבר, שהרי אמר אני בעצמי אלך אליו וד' מאות איש עמו, ודברתי עמו פה אל פה, ולפיכך ויירא יעקב שלא היה יודע מחשבתו אם היא לטובה או לרעה. ויצר לו, היו"ד בצו"ר. ויחץ את העם אשר אתו, אמר יעקב: אם עשו ימצאני כורח אכניס בלבו שנאה.

(ט) אל המחנה האחת, י"מ אחת מהאמהות. והיה המחנה הנשאר

8 לב ג. 9 ב"ר עו ב.

י. הנשאר לפליטה: ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק יהוה: ויאמר יעקב, אלהיה דאבא אברהם, ואלהיה דאבא יצחק. יי

לשלשה דברים: לדורון, לתפלה, ולמלחמה¹⁰. לדורון: ותעבור רש"י המנחה על פניו (להלן פסוק כב). לתפלה: אלהי אבי אברהם (פסוק י). למלחמה: והיה המחנה הנשאר לפליטה. (י) ואלהי אבי יצחק, ולהלן הוא אומר: ופחד יצחק (לעיל לא מב), ועוד מהו שחזר והזכיר שם המיוחד¹¹, היה לו לכתוב: האומר אלי שוב לארצך וגו'. אלא כך אמר יעקב לפני הקב"ה: שתי הבטחות הבטחתני, אחת בצאתי מבית אבי מכאר שבע שאמרת לי: אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק (לעיל כח יג), ושם אמרת לי: ושמרתך בכל אשר תלך (שם טו). ובכית לבן אמרת לי: שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך (שם לא, ג). ושם נגלית אלי בשם המיוחד לכדו, שנאמר: ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך וגו', בשתי הבטחות אלו אני בא לפניך.

10 תניב וישלח ו. ושם: לתפלה ולדורון ולמלחמה. וכן הובא ברמב"ן. וכן מסתבר שהרי בתחלה התפלל ואח"כ שלח את הדורון. 11 ה' האומר אלי.

ארם ממני והיתה לי לישועה (ש"ב י יא). ומה שאמר רבינו ראב"ע שלמה¹² שיהיה לפליטה בעל כרחו הוא דרך דרש. ואם השם אמר לו והיה זרעך כעפר הארץ (כח יד), לא ידע אם על אלה או על אחרים¹³ כי הנה יוסף כאשר נמכר היה יעקב חי, והוא לא ידע, כי אין הנביא יודע הנסתרות, אם לא יגלה לו השם. ואלישע אמר וה' העלים ממני (מ"ב ד כז). גם זאת תשובה לשואלים איך פחד יעקב והשם הבטיחו, והוא אומר¹⁴ ואהיה עמך (לא ג). גם זה פי' ואיטיבה עמך, שיתכן שימלט הוא לכדו. ועוד ידענו כי כל עון קטן וגדול כנגד העושה, ע"כ העון הקל לגדול יקרא גדול. ויעקב פחד שמא חטא או שגג כמחשבתו, ובעבור זה לא יהיה השם עמו¹⁵. ואל תתמה, כי הנה משה שאין למעלה ממנו, והוא¹⁶ שלחו להוציא את ישראל ממצרים, ובעבור שגגתו שלח מלאך להמיתו¹⁷.

12 רש"י. 13 יוליד בנים אחרים. 14 והוא ה' יתברך אמר לו. בכ"י פדים חסר. במרגליות טובה: אמרו. 15 לגבי יעקב האיש הגדול נחשב כל חטא קטן או שגיאה כמחשבתו לעון ראוי לעונש. ויעקב חשד בעצמו אולי גרם החטא לכיטול הבטחה. 16 ה' יתברך. 17 ששגג בכחיות זמן למול את בנו. ראה שמות ד, כד-כו.

(י) ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק, אתה הוא רב"ק שהבטחתני בנסעי מבית אבי בזכות אבותי אלה ואמרת לי אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק (לעיל כח יג) ובזכותם אני מתפלל לפניך שתקיים לי הבטחתך, וגם כחרן הבטחתני שנית ואמרת לי: שוב לארצך והוא ארץ אבותיך שאמרת¹², כי ארצם הוא ארצי. ואיטיבה עמך, ואהיה עמך שאמר לו¹³ אחד הוא, וכבר כתבנו¹⁴ כי בשנות הדברים ישמור המקרא הטעמים ולא ישמור המלות.

12 לעיל לא ג: שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך. 13 לעיל שם. 14 לעיל כא, א, כד לט.

(י) אלהי אבי אברהם, הקדים בסדר שבחי המקום וחסדיו ספורנו ובהזכיר זכות אבות כסדר אנשי כנסת הגדולה בתחלת שמנה עשרה ברכות³. 3 ברכות לב א.

לב (י-יג) כל י"ג מדות כלל בתפלתו, כי אלהי אברהם ואלהי אבי יצחק הם שני שמות הראשונים². רחמים ודין, כנגד המדה השלישית³ שהוא "אל" שהוא מזוג⁴. שוב לארצך, כנגד 1 של יעקב. 2 של י"ג מדות: ה' ה'. 3 נראה שחסר כאן וצ"ל: ה' האומר אלי, כנגד המדה השלישית. כי ידוע כי מדת יעקב מזוג ממדות שניהם אברהם ויצחק, והו': "האומר אלי". 4 מדין ורחמים.

רשב"ם יכרתו. המחנה האחת, לשון נקבה הוא כדכת' אם תחנה עלי מחנה (תהלים כו ג). הנשאר, לשון זכר. הרבה מציוני³ תיבות פעמים זכר פעמים נקבה. כמו השמש יצא על הארץ (לעיל יט כג), ותך השמש (יונה ד ח), רוח סערה עושה דברו (תהלים קמת ח), ורוח באה מעבר המדבר ויגע כארבע פינות הבית (איוב א ט).

(י) אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק, שהבטחתני כלשון זה בצאתי מכאר שבע, ויאמר אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק (לעיל ח יג), קטנתי מכל, מלהיות לי [כל] החסדים וגו', וכן קטן מהכיל את העולה ואת השלמים (מ"א ח סד). ולפי שעשית לי חסדים ואמת יותר מן הראוי לי ואני עריין לא קיימתי נדרי ולא 3 ראה רש"י.

רמב"ן כי אמר אולי ינצל המחנה האחד, כי בהכותו האחד יכרחו האחרים או תשוב חמתו, או תבא להם הצלה מאת השם. וכן אמרו בכראשית רבה¹⁵ למדתך תורה דרך ארץ לא יניח אדם כל ממונו בזוית אחת. ורש"י כתב והיה המחנה הנשאר לפליטה, על כרחו כי אלחם עמו. התקין עצמו לשלשה דברים, לתפלה ולדורון ולמלחמה, וראיתי במדרש¹⁶ מה עשה זינים מכפנים והלבישם בגדים לבנים מכחוך, והתקין עצמו לשלשה דברים, וכן עיקר¹⁷. והכונה בזה כי יעקב יודע שאין זרעו כלו נופל ביד עשו, אם כן ינצל המחנה האחד על כל פנים, וגם זה ירמוז שלא יגזרו עלינו בני עשו למחות את שמנו אבל יעשו רעות עם קצתנו בקצת הארצות שלהם, מלך אחד מהם גוזר בארצו על ממונו או על גופנו, ומלך אחר מרחם במקומו ומציל הפלטים. וכך אמרו בכראשית רבה¹⁸ אם יבא עשו אל המחנה האחד והכהו, אלו אחינו שבדרום. והיה המחנה הנשאר לפליטה, אלו אחינו שבגולה. ראו כי גם לדורות תרמוז זאת הפרשה.

15 עו ב. 16 תנ"כ ו. 17 כהמדרש ורש"י שהתקין עצמו גם למלחמה, ולא כמו שכתב בתחלה על דרך הפשט וכו'. 18 עו ג.

חזקוני לפלטה, שלא יהא עשו סוכר שיש לי שתי מחנות. ד"א בעוד שיהיה עשו נלחם אל המחנה האחת יש שהות במחנה הנשאר לכרות, או לאחר שיכה המחנה הראשון יהא הוא ואנשיו עיפיים ויגעיים, ויהא המחנה הנשאר לפלטה שלא יהא יגע וילחם עמם ויהרגם¹⁰.

(י) ויאמר יעקב, פרש"י: ולהלן הוא אומר וכו', ובכית לבן אמרת לי שוב אל ארץ אבותיך. כלומר בבית לבן אמרת לי בהזכרת שם המיוחד¹¹ שוב אל ארץ אבותיך. כדכתיב כפ' ויצא: ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך (לעיל לא ב).

10 המחנה הנשאר שלא יהא יגע ילחם עם עשו ואנשיו, ויהרגם. 11 לפיכך חזר כאו יעקב והזכיר שם המיוחד.

אדרת דברים אליהו קיו

100

על הגלות ויגאל אותנו ועיקר פירושו ועל עבדיו יתנחם לפי שלהקב"ה אין לו שמחה כשנפרע
 מן הרשעים אבל על מה שעשו לעבדיו יתנחם לטן נחמה. יהיה לו נחמה כשיפרע מן האמונות
 וינקום נקמתם מהם: כי יראה כי אזלת יד וגו'. ג' מעלות כלולות בחדם חכמה גבורה עשר
 וכח"ש מלאך הממונה על ההריון נוטל הטיפה ושואל מה חכא עליה חכס או טיש גבור כו'
 עשיר כו' וכח"ש אל יתהלל חכס בחכמתו גבור בגבורתו עשיר בעשרו והס נגד נפש גוף ממוין.
 חכמה צופט. גבור בגוף. עשיר בממוין. ואמרו בגמ' נגד העשירות אין בן דוד זא עד שיכלה
 פרוטה. ונגד הגבורה אין בן דוד זא עד שחכלה מלכות הזלה כו' ונגד החכמה אין בן דוד
 כו' עד שיחמעטו התלמידים. ונגד ג' אלו שאין בן דוד זא עד שיכלו הס מישראל וזהו ח"ש נפלה
 לא תיסיף לנפול עוד קום בחולת ישראל שלכאורה אין לו פי' כיון שלא קמו מנפילה הראשונה
 היאך שייך לומר לא תיסיף לנפול אלא פי' נפלה לא תיסיף לנפול עוד שהנפילה תהיה עד מדרגה
 התחתונה שאין יכולה להיות עוד נפילה אחר זה ואז קום בחולת ישראל וכח"ש החנערי מעפר
 קומי וגו' ודרשו עד שיגיעו לעפר ומסם עתידין להגאל ח"ש כי יראה כי אזלת יד היא בגבורה
 ואפס עטר הוא החורה כח"ש ושם נעטר מעבדי שאיל שהיה עוסק בחורה. ועוזב זה ממוין
 שיכלה מהם כח"ש עוזב מעוזב וגו': (א) ואמר חי אלהימו. במלרים וביס. ציד הגדולה וציד
 החזקה: לור חסיו צו. במחן חורה. (לח) אשר חלב זבחימו יאכלו: במדבר ובגלגל. ישחו יין
 נסיכס. צשילס וביח עולמים. יקומו ויעזרכס. בחורבן ביח ראשון ושני. יחי עליכס סחרה.
 בימי גוג ומגוג. ואמר חי אלהימו בק"ש שמע ישראל וברוך סם כבוד מלכותו. לור חסיו צו.
 בתפלה. אשר חלב זבחימו. בקרבנות. ישחו יין נסיכס. בפסוקי דמרה. שאין אומרים שירה
 אלא על היין. יקומו ויעזרכס. צנפילת אפיס. יחי עליכס סחרה. בקדושה דסדרת: ואמר חי
 אלהימו. אלו ישראל. לור חסיו. אלו הגרים. אשר חלב זבחימו. אלו כהנים. יססו יין נסיכס.
 אלו לויס שאומרים שירה על היין: יקומו ויעזרכס. אלו ג' כחית כהנים לויס וישראלים:
 ואמר יאכלו ישחו כח"ש ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה וגו': חי אלהימו. כ"צ שמות והוא
 חשבון סם הראשון של סם מ"צ. חי אלהימו. מו"צ סהס מחלבים צו"ק לכך נאמר ג"כ בלשון
 רביס אשר חלב זבחימו וגו': לור. הוא הדע' והוא מחלבס צבחינה האחרונה לכך נאמר יהי
 עליכ' סחרה צח יחידה. ועיין מ"ש צפ' וטס אלוה עשהו וגו': (לט) ראו עתה כי אני אני
 הוא. אני קודס סצראתי. אני אח"כ. ואין אלהיס. צהווה. כח"ש אני ראשון ואני אחרון
 ומבלעדי אין אלהיס וכח"ש ה' אלהינו ה' אחד היא צג' זמניס וכן אמר כאן ואין אלהיס עמדי:
 אני אחית ואחיה. הס צג' דברים. ואחיה. צנפס. מחלתי. צניף. ואין מידי מליל: בממוין כח"ש
 ויפלט ואין מליל. והוא כולל שניס נוטל מזה ונותן אה. ואמר שני פעמים אני אני. ואין. א'.
 כי אני אני ואין. הוא היה הוה ויהיה. ואח"כ אמר אני אחית ואחיה שהוא צחג"ת למפרע.
 מחלתי ואני ארפא. צנה"י. ואין מידי מליל. צחינה אחרונה שחכמה מחלבס צחג"ת. וצינה
 צנה"י. ודעת. צבחינה אחרונ' ולילה לילה יחיה דעת. והן כנגד ג' תפלות שחריח ומנחה ציוס
 וערבית צלילה: ראו עתה כי אני אני הוא. כלוליס ג"כ מבי'. ראו עתה כי אני אני. הוא
 חו"צ. ואין אלהיס עמדי. סוד הדעת. ג"כ צג' וכל א' מחלבס צג': (מ) כי אשא אל שמים
 ידי. כח"ש ידי יסדה ארץ ואחצר אותה אל שמים שיחרומס שמי צארץ כמו צשמים כח"ש כי
 לה' המלוכה ומושל בגיסי ועלו מושיעיס צהר וגו' ויחרומס שמי צארץ כמו צשמים חבו כי אשא
 אל שמים וכח"ש כי יד על כס יה והוא צשמים כח"ש כה אמר ה' השמים כסאי: ואמרתי חי
 אנכי לעלס. שהקב"ה נקרא חי העולמים שמחצר צ' העולמות. אנכי עס לעולם. אבל כי אשא
 אל שמים הוא צמעסה וכאן הוא צדבור. ואמרתי חי אנכי וגו'. ועיין הזה לפי שהע"כ מתינה
 צטצע. אבל צשמים הוא ע"פ רנון. כח"ש ידי יסדה ארץ וימינה טפחה שמים ואמר כאן אשא
 אל שמים ידי. ויחרומס ידי גם צארץ שיחנהגו ג"כ ע"י הרנון ויעסה נסיס ונפלאות צארץ וכח"ש
 כי לה' המלוכה וגו'. ואמרתי חי אנכי לעלס. כי עתה אין ניכר מלכותי צארץ. אבל לעתיד
 יכירו

תורה אור השלם

כד:

אלו הן הלוקין

פרק שלישי

מכות

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) (מדיס כ:ו, ט) מלכים
ב ד כט.

הנהגות וצינונים

א) [בילקוט] איתא
פושק וזכיה בעיין
(גליין): ג) ציל משחק
(גליין): ג) [בעיי הגוי ה']
ינחמנו אמון (גליין):
ד) [ציל] צדיקים
שיחורו פתים (גליין):

ליקוטי רש"י

דאמר רבי יוחנן,
פעמים שהיה אומר אהא
מענית עד שאזול לנתי
ואי מעי לנתיב בשמים או
נג' שעות ציוס הוא אכיל
וקרי ליה מתענה [תענית]
י.ב. שאינו מסתכא.
כשהוא הולך על ספס
הסב [ב"ב נו:ו] הרצאת
המת והכנסת כ"ה.
דכתיב כהו "למת" טו
ללכת אל בית אהל מלכת
אל בית משתה (קהלת ז)
אף שם כריך הנע לעמוד
מפרש בשאלות דרכ אחאי (פרשה
גראשית סימן ג'). דברים שדרבן צבי
לעור כל מילי עני נעוטה והוא
הדין לדברי תורה [סוכה מט:ו].
[ע"פ שי"ך לע"א].
אם לעוברי רצונו כך.
משפיע טובה כל כך [גדלים כ:ו].

א) ובנסע המשכן
יורדו אתו הלויים
ובנות המשכן יקימו
אתו הלויים ויזר הקרב
יוקרת: [בבב"ר א, אא]
ב) על הר ציון ששם
שועלים הלכו בו:
[אבהו ה יח]

ג) ואעידה לי עדים
נאמנים את אוריה
הבית ואת זכריו בן
יבקריו: [ישעי' ח, כו]
ד) לכן בגללכם ציון
שדה תחרש וירושלם
עיון תקוה ותר הבית
לְבַמֹּת יַעֲרֹ: [יסי' ג, יב]
ה) בה אמר יי צבאות
עד ישובו וקנים וקנות
ברחבות ירושלים ואיש
משענתו בידו מרב
ימים: [יכיה' ח, ד]

הנהגות הב"ח

א) תום ד"ה זכוריה
וכי עולם הזה קודם
גאולה וכי קדמך התם
עמדין וכי נכחותם
ירושלים וילכו:

באוריה כתיב לכן בגללכם ציון שדה תחרש. וקשה להא כלל
המקרא לא מלינו פסוק זה מנבואתו של אוריה כי
אם נבואתו של מיכה המורשתי ויש לומר דסמך אהא דאיתא
בספר ירמיה (ט) שנתנבא ירמיה על פורענות ונתקצלו
הכהנים והנביאים להרגו מפני שהיה מדבר פורענות ואמרו להם
השרים אין לנו מסכימין שהרי מיכה דיבר מפורענות ולא נהרג
וגם אוריה וגו' משמע שדבר אוריה כמו מיכה ומה פורענות דבר
מיכה הוא הוא קרא זה והוי כמו שדבר אוריה אבל קשה מנלן דאוריה
נבואה דכתיב עוד ישבו זקנים וזקנות נרחוצות היא לעולם הבא
דלמא היא בעולם (א) קודם גאולה וי"ל דמנחה שהוא אמר בפסח שני
(פסחים דף סה.) ניחא דקאמר עמידים (מתים שיחיו^ל) דכתיב עוד ישבו
זקנים וזקנות נרחוצות וילכו על משענותם ועל אלישע שהיה
המת כתיב^ב משענתו וגמרינן משענת דהאי קרא ממשענת דאלישע
מה להלן חמיה המת אף כאלן תחית המתים וא"כ ע"כ האי נבואה
לעמיד לבא שהרי עבר בית ראשון ובית שני שלא היחה תחית
המתים וניחא הכל והסם זכנו לראות משיח אמין:

באש ולא נבכה אמר להן לכך אני מצחק^א ומה
^ב לעוברי רצונו כך לעושי רצונו על אחת כמה וכמה
שוב פעם אחת היו עולין לירושלים כיון שהגיעו לחר
הצופים קרעו בגדיהם כיון שהגיעו לחר הבית ראו
שועל שיצא מבית קדשי הקדשים התחילו הן בוכין
ור"ע מצחק^ב אמרו לו מפני מה אתה מצחק אמר להם
מפני מה אתם בוכים אמרו לו מקום שכתוב בו (א) והור
הקרב יומת ועכשיו^ב שועלים הלכו בו ולא נבכה אמר
להן לכך אני מצחק דכתיב^א ואעידה לי עדים נאמנים
את אוריה הכהן ואת זכוריה בן יברכיהו וכי מה ענין
אוריה אצל זכוריה אוריה במקדש ראשון וזכוריה
במקדש שני אלא תלה הכתוב נבואתו של זכוריה
בנבואתו של אוריה באוריה כתיב (א) לכן בגללכם
ציון שדה תחרש [וגו'] בזכוריה כתיב (ב) עוד ישבו זקנים
וזקנות ברחובות ירושלים עד שלא נתקיימה נבואתו

**של אוריה הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכוריה עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה בידוע
שנבואתו של זכוריה מתקיימת בלשון הזה אמרו לו עקיבא ניהמתנו עקיבא ניהמתנו^א:**

הדרן עלך אלו הן הלוקין וסליקא לה מסכת מכות

וא"כ מטעם זה ה"י יוסף יכול לשבות זכר לחירות מעבדות פוטיפר משא"כ שארי שבטים וא"ש. וכבר כתוב חללינו במקום אחר כי מנשה נקרא ע"ש ששכח ונשני ה' כל עמלו בהיותו בבית פוטיפר וסלסל בשעריו, ואפרים ע"ש הפרני היינו כשמלך על מלרים, ומלך מנשה נקרא על אותו העת שלא יאל עדיין לחירות מפוטיפר ולא שמר אז שבת ממלך לא ה"י ראוי נשיא שבט מנשה להקריב בשבת בהנכות הנשיאים, ע"כ וישם אפרים לפני מנשה שיה"י ביום השביעי נשיא לבני אפרים, ואח"כ ביום השמיני נשיא לבני מנשה ועדהקדימו לחנוכה ממילא מוקדם לדגלים.

צום הרביעי וגו' יה"י לששון ולשמחה והאמת והשלום אהבו [זכרי' ח']. י"ל כי בעה"ז צערה מי שאהב האמת א"ל לו שיאהוב שלום רק ששונה מחלוקות ע"כ יושב ודומם ויחיל לתשועת ה', והאזהב שקר הוא אזהב שלום עם אנשים אנשי שקר. אך בעולם התיקון צ"ל כשיהפך לששון ולשמחה אז יה"י כל הלצנות מיוחדים להי"ת ואז יאהבו האמת וגם השלום ויה"י שלום ואמת בעולם וגם יגון ואנחה ונשיג ששון ושמחה צ"ב אמנ:

בעזה"י לפ' ויגש ומקצת דמקצת מדרשת ח' טבת.
תקפ"ח לפ"ק.

ויגש אליו יהודה וגו'. וילד ואל יחר אפך וכי למה יחר אפו הלא צתחוננים דיבר כרש שואל ומבקש ולמה יבעוס, ומה טעם לאזמרו כי כמוך כפרעה. וי"ל דהלא יחר אפן, מתחלה באת לפני ואמרת האלקים מלך את עון עבדיך הננו עבדים לאדוני, ואחר שאני מתחסד לומר אחס עלו לשלום אל אביכם באת נגש לפיוס. אמנם סברת יהודה ה"י סוף דבריו כי א"ל לנו לעלות אל אבינו בלתי אחינו ועל כרחנו להיות עבדים בבית איש עשיר א' אשר יקנה אותנו, ואם נה"י בבית מלך נוח לנו כמשחז"ל צמס' ברכות [ט"ז]: על ר' זירא דה"י לר"ך להב"י הדס לבית המלך שזה ה"י זכיה לו על שסמך גאולה לתפלה. ואמנם כל זה אי יש ליוסף דין מלך כפרעה אך אי דינו כעשיר ושר בעלמא בטלה טענת יהודה. ועיי' מג"א ס"י רכ"ד סק"ה בשם רדב"ז והוא ברדב"ז חלק ב' ס"י רל"ו ע"ש צפנים ברדב"ז ותראה כמה ספיקות צענין שם מלך לענין זה. ע"כ אמר יהודה שמוחלט צעיניו כי כמוך כפרעה וראיית פיך הוא חשיבות לנו ע"כ נתרלתי להיות כלנו עבדים לאדוני, אבל לא להניח בנימין לבדו — אמנם כל זה הוא לרחות את יוסף בקש בעלמא, אבל האמת מה שה"י נח לו להיות כולם עבדים ולא להניח את בנימין לבדו, וצוה יוצן ג"כ אך החליטו ראובן ויהודה זה אמר את שני בני תמינת ויהודה ערב והשכין חלקו לעה"צ להניח את בנימין ח'. אך כבר כי רמזין פ' וישלח בפסוק וה"י המחנה הנשאר לפליטה שמסורת ביד יעקב שאין כל בניו נופלים ביד עשו ולא דוקא ביד עשו אלא שאין כולם נופלים וע"כ יה"י המחנה הנשאר לפליטה, ע"כ כל זמן שלא ה"י בנימין עמהם היו דואגים אולי יפלו וישאר בנימין, אך עתה שאדוני הארץ רוצה דוקא בבנימין להעליל על כלם יחד זהו סימן ישועה, ע"כ ערב יהודה ביד הנערה ומי"מ יעקב פחד שמא יגרום החטא והם בטחו בכחו של זקן שאין צו חטא ולא ישנה הקב"ה הבטחתו שאין כל בניו נופלים שוב. וע"כ רצה יהודה שיהיה כולם עבדים ואז ישועתם קרובה לבוא ולא שיעלו הם לשלום שאז אפשר שישאר בנימין עבד ח"ו.

לא המתין בהשבעת יוסף עד סמוך למיתתו ממש כשדירך בניו. ועוד הא באמת שם כתיב שליוה לקוברו במערה ומה לורך ללוואה זו אחר שכבר השביע יוסף קודם לכן. הנה קי"ל בש"ע י"ד ס"י רל"ב מי שנשבע לשכ"מ אינו אלא נדרי אונסין שעשה שלא חטרף דעתו, אמנם אם יש לו שום תועלת בדבר זה חלה השבועה. והנה בתוס' כתבו חכמי אעשה כדכריך גם אני אלוה לשאת אותי לא"י ויה"י לו תועלת באותה שבועה שזוכה שימעו בניו לו ע"ד [סוף מ"ק] דיספד יספדוני וכו'. והשתא י"ל יעקב חשש שמא לכשיה"י שכ"מ ישבע לו יוסף ושוב יטעון שלא חטרף דעתו כשצטחי לו ע"כ הקדים יעקב להשביעו טרם ה"י שכ"מ, ויוסף השיב לו אין לורך כי יש פנאי שגם חכמי אעשה כדכריך נמלא יש לי תועלת בשבועה זו ולא אוכל לטעון טענת אונס, ויאמר יעקב השבועה לי שתשביע בניך לשאת אוהך לא"י וישבע לו אבל לא נשבע לו עתה על קבורת יעקב, ומש"ה סמוך למיתתו חזר יעקב וליזה על כך.

ויאמר יעקב השבועה לי. וקי הא כבר אמר ש"ס ידך תחת ירכי וה"ל למימר וישם ידו כדכתיב בעבד אברהם וישם העבד את ידו תחת ירך אברהם. עכ"ל דיעקב לא אמר להשביע כלל רק לשום יד תחת הירך לבד והיו זה אללם כמו תקיעת כף שעפ"י תשו' מיימון [בב"י י"ד ס"י רל"ט] הוא כריתות ברית ואפ"י שאלה לא מהני, ועיי' הרא"ע. אך כל זה בנותן תקיעת כף ע"ד כריתת ברית אך ע"ד חגרים וסוחרים אינו אלא קנין סיטומתא בעלמא. והנה יעקב ביקש מיוסף רק לשום ידו תחת ירכו כתוקע כף בלי שבועה. והשיב יוסף גם חכמי אעשה כדכריך ויה"י זה לתועלת עלמי וכסוחר"י המחליפים זה בזה ואין תועלת בת"כ, ע"כ ביקש יעקב השבועה לי וישבע וכשראה יעקב לדקת ותמימותו של יוסף שלא ראה לרמאות אביו מזה הבין גודל לרקתו ע"כ וישתחו ישראל על ראש המטה.

וישתחו ישראל על ראש המטה פרש"י לשכינה, ובש"ס [ספ"ק דמגילה] אמרו ליוסף ואמרו היינו דאמרי אינשי תעלה בעידי' סגיד ל"י. ומי' בהפלאה על החזרה כי השתחוה ליוסף היינו לשכינה ששרתה על יוסף כדכתיב ויהי ה' את יוסף ומי"ש תעלה בעדני' תי' ע"פ קבלה. ולכאורה י"ל הכי קאמר ש"ס למאי אינטריך לכחוב על ראש המטה היינו דאמרי אינשי תעלה בעידי' סגיד ל"י והלילה ליוסף שיבקש שיעקב ישתחוה וה"ל ה"ו יעקב סגיד ליוסף ע"ד תעלה בעדני לכן קמ"ל שהשתחוה על ראש המטה שהוא השכינה. והיינו דאמר יעקב הווא נבוא חני ואמך ואחיק להשתחוות לך ארלה, ותיבת ארלה מיותר אבל אמר יעקב חלילה ששתחוה לך ארלה כמשתחוה לתעלה בעידי' ע"כ לא אשתחוה לך ארלה אלא על ראש המטה ולא ארלה.

בך יברך ישראל וגו' וישם את אפרים לפני מנשה, פרש"י לחנוכה הנשיאים ודגלים. י"ל עפ"י מדרש [במד"ר פי"ד] ששמר יוסף שבת במלרים בזכות זה ביום השביעי נשיא לבני אפרים. והנה מ"ט לא שמרו שארי שבטים את השבת, י"ל כי שבת אוח היא ביניו ובין הי"ת והוא יומו של הקב"ה ואין לכן אדם רשות להשוות עלמנו להקב"ה מבלי שיחפון בו ה' ועכו"ם ששבת חייב מיתה מטעם זה דאין לו להשתמש בשבטינו של מלך. אך כדבריות שניות יש עוד טעם הואיל והולחנו ממלרים,

ואיך רחוק לישב קי' תוסי' במס' תענית [י"א.] איך שמש לוי מטחו בשני רעבון וזולדה יוכד בין החומות. ליל שמשה שכפלה הלכה והולכה לקחת בנימין עממה הי' בעיניהם ישועה בטומה ועשו אותו יום שמחה ושמח מטחו וזולדה יוכד אס הבנים הגואלים משה אהרן ומרים, ודומה לזה למ"ש סוף" מכות כשראה שועל יולא מבית ק"ק התחיל ר"ע מלחק מעתה יש ליפוי לנצוהת זכרי' עוד ישבו זקנים וזקנות ואיש משענתו בידו להחיות מתים ע"ש, וה"נ דכוותיה — וכן שמעתי לפרש [עמוס ה'] נפלה ולא תוסיק פי' לנפול כי תפול בתכלית דיוטא ולא אפשר לנפול יותר, אז קום בתולת ישראל (*).

וזה כ"ל ליישב פ"ק דר"ה י"ח ע"ב אר"ע לוס הרביעי וגוי לוס השביעי זה גי' תשרי שבו נהרג גדלי' בן אחיקם ללמדך ששקולה מיתת לדיקים כשריפת בית חלקינו, ולוס העשירי הוא עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים ור"ש פליג וס"ל שהוא הי' טבת שבאתה שמועת החורבן לבני גולה. ולכאורה ל"ע לר"ש איך אפשר שקבעו לוס ביום שמועת שריפת בית חלקינו א"כ כיון ששקולה מיתת לדיקים כשריפת בהמ"ק הי' להם לקבוע עוד לוס על שמועת הריגת גדליה, ונודחרכב בהמ"ק באב ובאה השמועה בטבת ממילא גדליה שנהרג בתשרי באתה השמועה באדר ולמה לא קבעו בו לוס ולי"ע לכאורה (**). תו קשי' לי מנ"ל ששקולה מיתת גדלי' וכי' דלמא לאו מש"ה אלא שבו ביום נכבה גחלת ישראל ונעקרו מא"י לגמרי והלכו למארים וזה הי' תכלית החורבן ומאז נשאר א"י שמש כ"ב שנים לא עבר אדם שם ומעוף השמים עד בהמה נדדו הלכו והכל בההוא יומא וכמו שהסביר הרמב"ם בהלכות תענית [רפ"ה] ובסליחות ללוס גדליה ע"ש, וא"כ מנ"ל דשקולה מיתת לדיקים וכי' (***) עוד לתרץ הכא אמרינן כשריפת בית חלקינו ובמדרש [מ"ר איכה ח'] אמרי' יותר משריפת בית חלקינו. וי"ל אדרבא היא הנותנת הואיל והי' אז כיבוי גחלת ישראל הי' מקום לחוק וכרי"ע בשועלים יולאים מק"ק — אך יען כי כיבוי איתו הגחלת הי' מיתת לדיק אינן ראוי לשמוח בו כמה שנתבשרנו שעתיד הבית להבנות מה בכך לעומת זה מת לדיק, ואמנם או הי' רק שקול כשריפת בית חלקינו, נהי דשחוק ליכא מימ גס לוס ליכא, אך באמת בעלמא הוא יותר משריפת בית המקדש, והשתא נמי נהי שפלה ונחבטל הרבה לער בשחוק של כיבוי גחלת ישראל שעי"ז מצושרים בבנין בהמ"ק מ"מ עדיין נשאר לער כשריפת בית חלקינו מה שמיתת הלדיק יותר קשה וק"ל — ואמנם תינה יוס מיתה ממש אך אחר שכבר מת רק השמועה באה שכבר נכבה גחלתן וילאו מא"י שמחו נגד השמועה ההיא ולא קבעו בו לוס ועיי' מ"ש מהרש"א סוף מכות.

ואמר למה ללח תשכחינו תעזבו לאורך ימים השיבנו הי' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם. הנה כפי השבוע כתיב כמה ימי שני חיך ואמר מעט ורעים וגוי ולא השיגו את ימי שני חי' אבותי בימי מגוריהם, ורבותינו [בתוס' בשם מדרש] האשימו יעקב על זה שאמר כן לפרעה כמתלונן, ועוד הרגיש רמב"ן ולא השיגו ימי שני חי' אבותי מנא ידע דלמא עוד ישיג. ליישב אומר כי יעקב ע"ה הי' מבחר באבות גם בזה שהי' סבלן בטוב לב רב לרותיו אשר קרא על עלמו המקרא לא שלתי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז כמ"ש ברבה ר"פ וישה, ומ"מ הי' בריא אולם לא כהתה עינו ולא נס ליחו והוא בן ק"ל שנים עד סוף ימיו כדו עיניו מזוקן, וילחק הי' בן קצ"ב שנה ותכהין עיניו מראות על לער קטן שהיו כלותיו מורת רוח ליחק ולרבה, הנה קמן שמדת סבלנות בטוב ונועם הי' ביעקב ביתר שאת. ואקדים כי בילוי ימים בטוב הוא נדמה ימיו כמעטים כדכתיב [וילא] ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה, וההיפוך ימי לער המה ארוכות ונעדרות ולמשא [ש"ר א"מ"ח]. והנה פרעה התפלל על זקן מופלג כמותו שהי' תאר פניו כלאת השמש בגבורתו ע"כ שאל לו כמה ימי שני חיך, והשיב ק"ל שנה והמה אעפ"י שהיו רעים המה מעט בעיני ואינם כמרובים כי אינו סובל הכל בטוב ולא השיגו ימי חי' אבותי בימי מגוריהם, שלהם היו כארוכות שלא סבלו בטוב אמנם בעיני מעטים המה כי אינו שמח בעמלי — הנה כי כן נאמר מ"ש ואזדנתס מהרה והוא הי' אחר תתי' שנה ומש"ה אמרו חז"ל [גיטין פ"ח:] מהרה דמרי עלמא הוא תתי"ב גמטרי' ונושנתס, ולהכ"ל י"ל היות ישיבתינו בא"י תחת גפנו ותחת תאלנתו הי' בעינינו כימים מועטים ואזדנו מארץ טובה בחפזון, אך הגלות לרוב הלוות הוא בעינינו כאורך ימים מאוה, ע"כ אמר למה ללח תשכחינו תעזבינו לאורך ימים מרוב לרות המה נעדרות כמרובות, השיבנו הי' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם שהי' בעינינו כמועטות וכימים אחדים מרוב נחת והשקט. (*)

כתיב כפי השבוע והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין כי פי המדבר אליכם, ופרש"י עיניכם רואות שאני מהול ככס ופי המדבר אליכם בלה"ק. לכאורה ע"ד הפשוט תרווייהו לריכי דמה שידבר בלה"ק אפשר שיהיה א' מבני עשו שהיו מכירים בלה"ק כמו בני יעקב, ושקול מהול אפשר הוא א' מבני הישמעאלים הנימולים ומשתמטין בתשמיש שוב אינו ייכר בין פריעה ובין מילה

(*) עיי' לעיל בדרוש ח' טבת תקס"ח לפ"ק ד"ה הנה כתיב וכו'. ב"ל

שער יוסף

(*) בשמות רבה א': ועלה מן הארץ כיו' שישראל בידרה התחתונה הם עולים, ראה מה כתיב ועלה מן הארץ, אמר דוד (תהלים מ"ד) כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטנינו, אותה שעה (שם) קומה עזרתה לנו ופדינו למען הסדך עכ"ל.

(**) עיי' לעיל במאמר לח' טבת ז' ויהי משנת תקפ"ז לפ"ק ולקמן בסוף דרוש ח' טבת תקצ"ב לפ"ק.

(***) ב"ח או"ח סי' תקמ"ט כתב וז"ל: ומלשון הרמב"ם והסמ"ג יראה שמפרשים ללמדך שמתת צדיק כזה שקולה כשריפת ב"א לאשר נכבתה גחלת ישראל הנשארת וסיבב להתם גלות ע"ש עכ"ל, ועיי' מהרש"א ח"א שם. ועיי' לקמן א"ה בדרוש לח' אב תקצ"ז לפ"ק ד"ה אחז"ל צום וכו'.